

[Vaizdas]

Lietuvių ir litvakų šimtmetis vaidas, 1940-2040 m. Dorovinis tyrimas.

2012 m. susirūpinau ištirti lietuvių atsakomybę už nusikaltimus prieš žmoniją, ypač prieš Lietuvos žydus, litvakus. Dorovės atžvilgiu tai yra nuostabi galimybė ne tik taisyti santykius su litvakais, ne tik puoselėti atsakomybę už savo tautą, bet kartu ir pasimokyti iš begalės pavyzdžių visokiausio elgesio, kaip ateityje derėtų elgtis. Deja, lietuvių istorijoje susidūriau su atkakliais ir netgi melagingais išsisukinėjimais nuo atsakomybės. Sakyčiau, litvakai atitinkamai jaučia pareigą lietuviams neatleisti. Užtat apsiimu tirti, ko galima pasimokyti iš ilgai nesibaigiančio lietuvių ir litvakų šimtamečio vaido.

[Vaizdas]

Pirmiausiai apibūdinsiu dėsningumus, kuriuos paskui išvelgsiu šio vaido raidoje. Kiekvieno žmogaus gyvenimas yra dviprasmiškas. Juk neužtenka nusakyti mūsų elgesį, kaip elgiamės, betgi reikia priedo nusakyti dorovę, kaip mums derėtų elgtis, kaip galėtumėme ir privalėtumėme elgtis. Elgesys mūsų aplinkybes apibūdina likimo akimis, o dorovė jas apibūdina laisvos valios akimis. Tačiau istorija dargi save suprantame, kaip dalis visuomenės, kurią irgi galime suvokti likimo ar laisvo valios požiūriu. Tad mus gali sieti keturios skirtingos sampratos: mūsų visuomenės dalia, jos narių dalia, jos narių troškimai ir jų trokštama visuomenė.

Mus labiausiai kausto visuomenės dalios samprata, anot kurios viskas jau nulemta, išspręsta. Kiek mažiau kausto asmenų dalios samprata, pagal kurią galimybės ribotos, vieni laimi tik kitų sąskaita, visgi neaišku kas ką laimės, tai yra, kaip likimus išsidalins. Asmenų troškimų samprata pabrėžia kiekvieno iš mūsų laisvę, taip kad kiekvieną asmenį atspindi jo pasirinkimai, kiekvieną atitinkamai atjaučiame ir vertiname. Trokštamos visuomenės samprata yra laisvės viršūnė, juk jinai iškelia skirtingų valių tveriamą bendrystę.

Šios keturios sampratos yra mūsų vienybės pakopos. Jomis mūsų vienybė įgauna aiškią kryptį, o kartu išryškėja mūsų pageidaujamas santykis su Dievu, ir bendrai, mūsų bendravimo pagrindas. Arba trokštame laisva valia pagrįstos bendrystės, arba pasiduodame likimui ir jo nelaisvei. Keturias sampratas galima šešiais būdais suporuoti. Atitinkamai, šešiais pavyzdžiais iš lietuvių ir litvakų santykių istorijos parodysiu, kaip sampratas esame išskyrę savo dorais ar nedorais pasirinkimais.

[Vaizdas]

Lietuvoje, po Pirmojo pasaulinio karo, Lietuvos žydams priklausė maždaug 90% prekybos, pramonės ir profesijų, o prieš Antrąjį pasaulinį karą, jau tikrai 50%. Tai suprantama, ir galima pasakyti, taip jau lemta. Tačiau įspūdinga, kad šie pasikeitimai Lietuvoje vyko taikiai būdu, lietuviams steigiant kooperatyvūs, kai kur valdžiai tramdant antisemitizmą, o taip pat žydams savanoriams, nepriklausomybės kovų dalyviams, užtariant žydus Lietuvos spaudoje savo leidiniu "Apžvalga". Tobulos teisybės nebuvo, bet konkurencija buvo nors kiek žmoniška. O tai dora. Užtat lietuvių ir litvakų santykiai buvo visai geri.

Lietuvą užgriuvo sovietų okupaciją, taip jau lemta buvo. O Lietuvos pasiuntinys Berlyne, Kazys Škirpa, laikėsi Lietuvos nepriklausomybės sąvokos. Jam parūpėjo, kaip ją atstatyti. Jisai savo viltis dėjo į nacių Vokietiją, tikėjosi jos būsimo karo su Sovietų Sąjunga, stengėsi sulaukti jos palankumo, tad įsisavino Hitlerio sąvoką, Naująją Europą, ir atitinkamai puoselėjo Naująją Lietuvą, kuri privalės būti nacionalistinė ir be žydų. Taip jau lemta. O tai yra Škirpos nusižengimo pagrindas, būtent visuomenės dalios samprata. Jisai verčiau galėjo paaukoti save ar kokius nors didvyrius savanorius. Bet kadangi, jo manymu, taip lemta, jisai paaukojo Lietuvos žydus, vaikus, motinas, senukus. Vėlgi, jam rūpėjo, kaip nuplauti gėdą, kad niekas Lietuvos nepriklausomybės negynė? Gėdą nuplaus susidedant su nacių Vokietija. O kaip jisai išjudins sukilėlius, kurie nesipriešino nė sovietams, nė lietuviams komunistams? Juos pakurstys iš Lietuvos išvaryti žydus. Tai grynai lietuviškas Škirpos sprendimas, kurį jisai 1940 m. liepos mėnesį pasiūlė nacių strategui Peter Kleist, beveik metus prieš karo pradžią. Škirpa nuo pat pradžią Lietuvių aktyvistų fronto propaganda išpuoselėjo tris mitus: žydai skriaudė lietuvius, lietuviai keršija žydams, ir lietuviai teisingai išdalins žydų turtą. Šie trys teiginiai vienijo daugybę lietuvių sukilėlių, kurie suprato, kad žydams taip lemta. Iš įvykių akivaizdu, kad lietuviai po visą Lietuvą pasinaudojo galimybe skriausti žydus. Ankstyvesnei konkurencijai nebebuvo ribų. O tai nedora. Daug kur vyko lietuvių karas prieš žydus, kuriame lietuviai parodė savo galią, sulaukė žydus, išsidalino jų turtą, ir sušaudė, kaip svetimus.

[Vaizdas]

Kauno geto žydų tarybos vadas gydytojas Elchananas Elkesas pasmerkė tiek vokiečius, tiek lietuvius, savo sūnui ir dukrai rašytame testamente. "Abudu atminkite, ką mums padarė Amalekas. Atminkite ir neatleiskite iki pat savo dienų pabaigos. Šį atminimą perduokite ateities kartoms kaip šventą testamentą. Vokiečiai mušė, žudė, skerdė mus visiškai ramiai. Stovėjau ten šalia jų. Mačiau, kaip jie tūkstančius žmonių - vyrų, moterų, vaikų, kūdikių - siuntė mirti, o patys pasigardžiuodami valgė pusryčius ir tyčiojosi iš mūsų kankinių." Getus valdė vokiečiai. Naikinant Vilniaus getą, dalis žydų buvo išvežti į kitus getus ir po karo atsirado pabėgėlių stovyklose, Austrijoje, britų zonoje. Simonas Wiesenthalis savo prisiminimuose pasakoja, kaip jie nustebo, kada 1947 metais patyrė, jog šaliese stambų ūkį valdo austras Franc Murer, sadistas, žydų pavadintas Vilniaus geto skerdiku. Austrijos policija jį suėmė ir britai galiausiai jį perdavė sovietams, kurie jį Vilniuje nuteisė kalėti 25-erius metus. Tačiau 1955 metais sovietai pagal sutartį jį ir kitus austrus gražino Austrijai, ir jisai grįžo į savo ūkį. 1963 metais Wiesenthalui pavyko Austrijos pareigūnus įtikinti suimti Murerį ir jį naujai teisti. Keliolika žydų liudijo teisme, kaip jisai žudė Vilniaus geto žydus. Susidūrė dvi sampratos: asmenų troškimų ir asmenų dalios. Žydai galvojo, kad Mureris, kaip žmogus, atsako už savo elgesį, kad reikia atjausti jo aukas. Tuo tarpu austrai sveikino Murerį su gėlėmis, kai jį išteisino, nes vyravo nuotaika, užteks mus kaltinti, kada tas baigsis, mes čia šeiminingaujame, mes stipresni ir mes jus nugalėsime. O tai nedora.

[Vaizdas]

Elkesas savo vaikams išdėstė, "Lietuvos žemė permirkusi mūsų krauju, pralietu pačių lietuvių rankomis; lietuvių, su kuriais šimtus metų gyvenome kartu ir kuriems visomis jėgomis padėjome siekti jų tautinės nepriklausomybės. ... Niekada neturėkite jokių reikalų su jais; jie ir jų vaikai prakeikti amžiams." Šis besąlygiškas prakeikimas yra žydiškas, nekrikščioniškas. Įsidėmėkime, tačiau, kaip jisai skiriasi nuo Škirpos įsakymo žydus niekinti, apiplėšti ir išvaryti. Elkesas įsako, "Niekada neturėkite jokių reikalų su jais." Vadinasi, jeigu taip lemta, kad lietuviai pasmerkti, visgi pakilkime į aukštesnį lygį - laikykime juos konkurentais, su kuriais neturėsime jokių reikalų." O tai yra suprantama, gerbtina ir dora.

Visgi, iš lietuvių pusės, 1945 m. lapkričio mėn. 29 d., VLIKo pirmininkas kun. Mykolas Krupevičius rado reikalą aplankyti Miuncheno žydų komitetą nustatyti lietuvių ir žydų santykius.

"Ar žydai sandarbininkaus su lietuvių tauta kovoje už Lietuvos nepriklausomybę?"

"Padarytos žydų tautai Lietuvoje žaizdos dar nėra užgijusios, todėl šiuo momentu kalbėti apie sandarbininkavimą arba bendrą frontą kovai nepriklausomybei atgauti dar per anksti. Sutinkame nors neutraliai laikytis."

"Kai kurie žydai keršto sumetimais skundžia lietuvius."

"Jei yra konkrečių bylų, kuriose kaltinami lietuviai visai nedalyvavę žydų likvidavime, tai komitetas yra pasirengęs padėti tuos žmones išlaisvinti. ... Šiaulių miesto burmistras Linkevičius yra kur tai amerikiečių zonoje ir dabar yra pakeitęs savo pavardę. Šis asmuo yra aktyviai prisidėjęs prie žydų likvidavimo Šiauliuose ir jis turės būti atitinkamai nubaustas."

"Kiekvienoje, taip ir lietuvių tautoje yra tautos atmatų ir už jų veiksmus negali būti kaltinama visa lietuvių tauta. Šį posakį papildė Kalvaitis, pabrėždamas, kad ir žydų tautoje buvo ir yra elementų, kurie daug žalos yra padarę lietuviams."

"Patys lietuviai tegul išduoda visus tuos asmenis, kurie aktyviai yra prisidėję prie žydų likvidavimo."

Į šį pasiūlymą jam nieko nebuvo atsakyta. Mes nenorime būti prokurorai, o tik advokatai.

"Bendradarbiavimas dėl Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo tuo tarpu neįmanomas, nes žydų aspiracijos į Palestiną 100% palaiko Sovietų Sąjungą, tuo tarpu, kai dabartinė Britų vyriausybė, nors ir darbiečių, veda sena kolonijų politika."

Šiame pokalbyje išlenda lietuvių išankstiniai nusistatymai ir noras savo pasiekti. Atjautos ne per daug, tačiau jaučiu nors šokią tokią pagarbą. O tai dora. Iš lietuvių pusės panašūs bandymai susikalbėti, kartais mažiau, o kartais labiau atjaučiant žydus, manau, prisidėjo prie to, kad Lietuvos žydai širdingai palaikė Lietuvos sąjūdį ir nepriklausomybės atstatymą.

[Vaizdas]

Mano pranešimo pagrindinė mintis yra, kad tai kas dora lyginant vienaip, gali būti nedora lyginant kitaip. Mūsų laikais neužtenka vien atjausti vienas kitą. Juk galime bendromis jėgomis sutverti tokią bendrystę, kokios kiekvienas trokštame. Tuo tarpu gyvename šizofreniškoje valstybėje, kurioje iš vienos pusės pripažįstamas Holokaustas ir vis labiau atjaučiamos žydų aukos, o iš kitos pusės antisovietiniai sukilėliai ir partizanai kartais laikomi didvyriais nepaisant ar jie nusikaltę prieš žmoniją. Tokia laikysena, bandanti visus nors kiek patenkinti, yra politinė ir ne dorovinė. Ši politika išryškėjo kai Lietuvoje vienas kitas Holokausto kaltininkas sulaukė teismo, užtat Lietuvos prokuratūra pradėjo varstyti žydus partizanus, ar jie nenusikalto Kaniūkų žudynėse. Yra nedora lyginti išalkusius žydus partizanus, pabėgusius iš geto ir kovojančius prieš nacių, su tūkstančiais lietuvių sukilėlių ir policininkų, kurie savanaudiškai žudė, grobstė ir prievartavo. Yra nedora lyginti ištremtus lietuvius su išžudytais žydais. Sąmoningi lietuviai atsako už savo tautą, kad ji nebūtų tokia, kokia buvo. Sveiką bendrystę išpuoselėsime susikalbėdami dėl esminių dalykų, dėl atsakomybės, kas už ką atsako.

[Vaizdas]

Sveikos bendrystės taip pat nesukuriame skirstydami šventus ir nešventus. Lietuvos laikinosios vyriausybės ministro pirmininko pareigas ėjęs Juozas Brazaitis-Ambrazevičius išeivijoje su savo bendražygiais naujai išpuoselėjo sukilėlių kultą. Jis pripažindavo, kad kai kurie lietuviai, būtent voldemarininkai, tarnavo naciams. Tuo tarpu katalikai studentėliai buvo pavyzdingi didvyriai. Deja, Ambrazevičius savo paties nusikaltimų nepripažino ir netgi nuslėpė. Mat, jisai kartu su Ivinskiu, Virbickiu ir Girniumi redagavo pirmą, necenzūruotą "Į Laisvę" numerį, kuriame ragino pasigailėti lietuvių komunistų, tuo tarpu "balševizmas ir žydai yra vienas ir tas pats neperskiriamas dalykas". Sukilėliai laikraštį platino Vilijampolėje ir jis be abejo prisidėjo prie ten vykusio pogromo. Šio laikraščio nuotrauka 1961 m. įtalpinta Brazaičio įsteigtame žurnale "Į Laisvę", tačiau nukarpus straipsnį "Fuererio pareiškimas". Lietuvoje tokie tikrovės iškraipymai aštrina skaudų tautos skaldymą į šventus rezistentus ir nepataisomus kolaborantus. Puoselėjant trokštamą bendrystę, taip skaldyti yra nedora.

[Vaizdas]

Galiausiai, siekiant trokšamos bendrystės, reikia drįsti įsivelti, nors ir labai didelė būtų tikimybė nusižengti. Juk didžioji dalis žmonių taip ir lieka abejingais. Užtat mums gali būti skaudžiai brangūs tie mūsiškiai, kurie nusikalto prieš mus ir prieš žmoniją. Yra Lietuvos žydų, kaip Chaimas Bargmanas, kuriems ypatingai skaudūs yra Lietuvos laikinosios vyriausybės nusikaltimai, juk jisai ją laiko savo vyriausybe. O jinai paskyrė pulkininką Jurgį Bobelį vadovauti lietuvių pajėgoms. Nemažai žydų su pagrindu Bobelį smerkia. Mat, jisai leido voldemarininkui Broniui Norkui sušaudyti daugiau kaip 3,000 Kauno VII forte laikomus žydus. Visgi, Bobelis įsivėlė, paleido žydų moteris ir vaikus, taip pat paleido keliasdešimt žydų veteranų, kovojusių už Lietuvos nepriklausomybę. O toliau jo bataliono vadas Butkūnas sudraudė žydų sulaikymą ir žydų žudymas nurimo kelias savaites kolei voldemarininkai savo pučą pašalino Bobelį. Generolas Pohl reikalavo, kad Bobelis įsteigų žydų getą, tai jisai pareiškė, kad žydai yra Lietuvos piliečiai ir jų teisės gali būti susiaurintos tik įstatymo keliu. Anot teisingumo ministro Mackevičiaus, Laikinoji vyriausybė kelias savaites svarstė, pavyzdžiui, ar leisti žydams su savimi pasiimti pianinus. Galiausiai vyriausybė patvirtino "Žydų padėties nuostatus",

numatančius tris kategorijas žydų. Komunistai ir panašūs veikėjai baudžiami, gal netgi mirtimi; visi kiti žydai privalo nešioti geltonos spalvos apskritimus su raide J, ir gyventi burmistrų ar apskrities viršininkų nurodytose vietovėse; tačiau žydai apdovanoti Vyčio kryžiumi ir kariuomenės savanoriai yra laisvi žmonės. Ši žydų savanorio sąvoka akivaizdžiai Bobelio. Ji visiškai kirtosi su rasistiniu nacių požiūriu. Bobelį nuvertęs Kviecinskas liudijo Vlikui, kad panašūs leidimai iš tiesų buvo Kaune išdalinti Lietuvai nusipelnusiems žydams bei lietuvių ir žydų mišrioms šeimoms. Netgi nuožmusis Hamanas sutiko Raseiniuose palikti gyvą lietuvių policininkų užtartą žydą savanorį Kromą. Sovietai šiais "Žydų padėties nuostatais" juodindavo Laikinąją vyriausybę, o Ambrazevičius bandydavo sumenkinti jų reikšmę. Tačiau visos Lietuvos bendrystei yra prasminga mums prisiimti atsakomybę, apgailestauti, kad mūsų valios reiškėjai prisidėjo prie getų kūrimo, ir pasvarstyti, kaip jie galėjo ir derėjo kitaip pasielgti. Tuo tarpu Genocido centras išsisukinėjimais ir pasiteisinimais griauja mūsų valstybingumą. O tai yra nedora.

[Vaizdas]

Per trumpą laiką bandžiau ne tik apžvelgti lietuvių ir litvakų šimtametį vaidą, bet iš jo pasimokyti dorovės. Manau, naudinga išvelgti keturias bendravimą grindžiančias sampratas: mūsų visuomenės dalį, jos narių dalį, jos narių troškimus ir jų trokštamą visuomenę. Ištiesai tenka rinktis tarp šių sampratų. Visuomenės dalia, kad viskas jau nulemta, yra lyginant su kitomis, nusikalstama samprata. O mūsų trokštama visuomenė, kuria ryžtamės kiekvieną savanoriškai įtraukti, yra kaip Jėzaus dangaus karalystė visapusiškai siektina, dora ir teisinga. O asmenų dalios ir asmenų troškimų sampratų tinkamumas visada priklauso nuo to, su kuo lyginame.

Mes lietuviai ir litvakai esame vis dėl to nemažai pažengę link santarvės. Pakankamai gerai sugyvename, bent pačioj Lietuvoj. Norėtusi daugiau atjautos litvakams. O šiuo metu gal labiausiai trūksta polėkio suvokti Lietuvą plačiau. Tokio polėkio prašosi seniausios Vilniaus žydų kapinės, kurias sovietai išniekino pastatydami ant jų sporto rūmus. Kada mes sulauksime tokio atjautos ir santarvės ženklų? Tada pasibaigs lietuvių ir litvakų šimtametis vaidas.